

Een proeve van alternatief model.

K. GEENS *

I. Ons huidig model is vermoed.

Indien men een nieuw model wil ontwikkelen van een universitaire rechtsopleiding, dan zou dit m.i. moeten afstappen van de chronologische dwanggedachten die het actueel model schragen, en die teruggaan op de periode dat de kandidatuur rechten niets anders was dan één van de kandidaturen wijsbegeerte en letteren.

Het is bijzonder instructief een collegerooster uit 1949-50 te vergelijken met het hedendaags programma :

- vergeleken met de andere kandidaturen was de toenmalige kandidatuur rechten verreweg de minst gespecialiseerde, d.w.z. de te volgen basisvakken waren grosso modo dezelfde voor alle kandidaturen, maar wie wilde verder gaan in een andere discipline dan recht, kreeg doorgaans meer additionele vakken te verwerken dan de jurist ;
- vergeleken met de huidige kandidatuur rechten, bevatte de toenmalige kandidatuur rechten nauwelijks minder recht, beduidend minder filosofische vakken, en aanzienlijk meer letteren en geschiedenis ; economie werd toen in het eerste doctoraat gegeven ;
- vergeleken met de huidige licenties valt op dat het toenmalige doctoraat nauwelijks minder juridische basisvakken bevatte (alleen arbeidsrecht, sociale zekerheid, vennootschapsrecht en rechtsvergelijking werden sindsdien toegevoegd als plichtmaterie), maar dat het onderwijs van deze basisvakken over drie jaar gespreid werd ; in elk van de drie doctoraatsjaren had men de keuze tussen een zeer beperkt aantal keuzevakken.

De blauwdruk van het huidig programma kan nog door iedereen worden teruggevonden en geconsulteerd in de bijdragen die (toen nog Professor, nu Rector) Dillemans publiceerde in de nrs 1 en 2 van Jura Falconis uit 1964, en die de wetgever zou bevestigen.

De opdeling kandidaturen en licenties werd verstrengd eerder dan afgezwakt : economie ging van 1e Doc naar 2e Kan, geschiedenis en letteren minderden in belang, de filosofische vakken breidden uit.

* Docent Vennootschapsrecht K.U.Leuven

In de doctoraten die voortaan exclusief gewijd werden aan recht werd een tweedeling aangebracht, nl. tussen de eerste twee jaren (juridische plichtvakken) en het laatste jaar (specialisatie).

Rector Dillemans slaagde er in zijn blauwdruk in het aantal juridische plichtvakken voor de eerste twee doctoraten te beperken tot 11 - in de vroegere doctoraten waren er 14 plichtvakken, gespreid over het derde, vierde en vijfde jaar. Deze reductie (met behoud van vijf vakken burgerlijk recht maar met overheveling van Staatsrecht naar de kandidatuur, Volkenrecht en I.P.R. naar het derde doctoraat, opslorping van strafvordering,) werd door Rector Dillemans als volgt verantwoord: "Voor degenen die treuren in naam van de encyclopedische vorming, bij deze fragmentariteit, moet ik met aandrang wijzen op het bestaan van de boekdrukkunst in al haar moderne vormen.... De lezing van deze handboeken door de student moet het mondeling onderwijs voorafgaan. De opwerping ken ik: maakt U geen illusies over deze inspanningen van de studenten. Ik kan alleen maar - uit eigen beperkte ervaring - voor de studenten getuigen op dit punt. In de grote bewegingsvrijheid die in dit systeem nl. 1) van grote vakken en 2) van *niet-inhoudelijk-uitputtende behandeling*, aan titularis gelaten wordt, meen ik een aanvaardbaar compromis te zien tussen de voorstanders van vrije programmering van elke faculteit en die van een bij wet vastgestelde opsomming van verplichte vakken" ¹.

Rector Dillemans droomde in 1964 nog van de Socratic method: "Als ik deze methode voorstel enkel voor het laatste jaar, dan is dit alleen omdat ik een onmiddellijk aanvaardbaar compromis wil voortbrengen, en omdat op deze wijze het zo betwiste vraagstuk van de specialisatie in het laatste jaar erdoor een ander uitzicht krijgt"². Rector Dillemans is niet de eerste, noch de laatste geweest om van de Socratic Method zijn droom te maken. Ietwat ouder geworden, doet men dit wel eens af als een onrealistische jeugddroom. Rector Dillemans zag het tien jaar later zo: "... wij zijn over onze Amerikaanse 'case method'-ervaring gedeeltelijk heen en geloven dat een gemengde methode de beste is, en gedaan dan met het strikt onderscheid tussen hoorcolleges, werkcolleges, enz..." ³. Ook Professor Van Gerven schreef onlangs nog met recht en reden dat noch onze studenten noch onze professoren het Amerikaanse model aankunnen. Van Professor Suetens hoort men evenmin nog het enthousiasme dat hij vertolkte in het Rechtskundig Weekblad van 1960.

(1) Jura Falconis, 1964/2, p. 5-6.

(2) Jura Falconis, 1964/2, p.7.

(3) R. Dillemans, Een nieuw schema voor de universiteit, *Jura Falconis*, 1974/bijzonder nummer, (71), 73

Het is niet de bedoeling hier verder aan geschiedschrijving te doen. Men kent het huidig programma : in het vijfde jaar staan geen echte plichtvakken meer geprogrammeerd, en de rijke waaier keuzevakken die Rector Dillemans in 1964 wenste is er in overvloed gekomen. De Socratische methode wordt er bij mijn weten zelden beoefend.

Voorals wil ik er echter op wijzen dat de blauwdruk van Rector Dillemans slechts is gevolgd geworden wat de chronologie betreft (2-2-1), maar dat de praktische uitwerking ervan heeft geleid tot een absolute rechtsindigestie in de eerste twee licentiejaren. De 11 vakken van Rector Dillemans werden er alras 18. En weinig titularissen van die 18 vakken voelden zich geroepen tot de niet-uitputtende behandeling die hij voorgesteld had, welintegendeel.

De vraag mag gesteld worden of, als Rector Dillemans in 1964 had geweten dat er 18 i.p.v. 11 vakken zouden geprogrammeerd worden in de eerste twee licentiejaren, hij ooit tot zijn voorstel zou gekomen zijn om de plichtvakken uit het vijfde jaar te weren.

Wat er ook van zij, het nu 25 jaar oude model van ons huidig programma is, naar het gelijknamige Antwerps café nabij de kathedraal, 'vermoeid' geworden, en is aan een reappraisal toe.

De redenen voor deze vermoeidheid en voor de wenselijkheid van een reappraisal vindt men uitvoerig beschreven in het rapport van de vice-decaan Versteegen. Ik onderschrijf die uitstekende rapporten volledig en kom er niet op terug.

Enkel dit. Uiteraard is verander-zucht uit den boze. Respect voor de traditie alleen kan nochtans geen afdoende argument zijn om veranderingen tegen te houden waarvan de wenselijkheid wordt aangetoond.

Immers, zelfs indien onze faculteit de vergelijking kan doorstaan met de betere of de beste rechtsfaculteiten in België of Europa, dan nog is dat geen reden om haar onderwijs- en onderzoeksstructuren niet permanent aan een evaluatie te onderwerpen.

II. De doelstellingen van een nieuw model.

De doelstellingen van gelijk welk nieuw model zullen in niet veel verschillen van de doelstellingen van het oude model. De uitwerking zal verschillen. Zoals in 1964 blijft vandaag het doel van de Universiteit bestaan in

- 1) de vorming van intellectuelen
- 2) de bevordering van het wetenschappelijk onderzoek, en
- 3) (meestal) de vorming van professionelen⁴.

(4) R. Dillemans, art. cit., *Jura Falconis*, 1964/1, p. 2

1) Het doel van elke universitaire opleiding is per definitie de intellectuele vorming van haar discipelen. Men doet er verkeerd aan deze intellectuele vorming, onder de noemer algemene vorming, voor te stellen als een werkelijk aparte doelstelling. Intellectuele vorming is niet iets dat verworven wordt door een van de eigenlijke opleiding onderscheiden en voorafgaande studie van niet-juridische disciplines. Intellectuele vorming moet integendeel een doelstelling zijn van elk college dat aan een universiteit, en dus ook aan de rechtsfaculteit gedoceerd wordt. Bedoelt men iets anders met algemene vorming dan deze intellectuele vorming, dan zit men in een verlengde humaniora, wat het m.i. bedenkelijk predikaat is waarmee onze kandidaturen nog wel eens worden 'bedacht'.

Anders gezegd: *Intellectuele vorming is het automatisch gevolg van het doorlopen van gelijk welke universitaire opleiding, of zou dat althans moeten zijn* ⁵.

2) en 3) Indien men de faculteiten zou ordenen volgens het al dan niet 'toegepast' karakter van de erin gedoceede wetenschap, dan zou de rechtsfaculteit onmiskenbaar eerder thuis horen bij de groep van de toegepaste wetenschappen (geneeskunde, ingenieur, economie, psychologie) dan bij die van de zuivere wetenschappen (natuurkunde-scheikunde-biologie, wijsbegeerte en letteren ...).

De moeilijke uitdaging waarvoor een universitaire opleiding als de rechtsopleiding staat, is dat zij, zoals de meeste toegepaste wetenschappen, terzelfder tijd een wetenschappelijke en een professionele vorming behelst. Zelfs binnen het domein van de toegepaste wetenschappen zijn er faculteiten die in hun vorming een duidelijke keuze maken, ofwel voor het professionele (bv. geneeskunde), ofwel voor het wetenschappelijke (bv. economie).

Mede aan de hand van de eerstdaags te publiceren resultaten van het onderzoek van Prof. Huysse naar werkkringen van juristen, zou men kunnen vermoeden dat het succes van de rechtsopleiding op de arbeidsmarkt mede daaraan te danken is, dat nooit een uitgesproken keuze voor een sterk professionele vorming werd gemaakt. Het blijkt immers dat heel wat juristen door de overheid en het bedrijfsleven worden tewerkgesteld in niet-juridische functies of althans in functies met minder juridische inslag. Dergelijk vermoeden is echter niet verifieerbaar en zou zelfs indien het geverifieerd werd, niet normatief zijn. Het lijkt dan ook aangewezen er geen verdere conclusies aan te verbinden.

(5) vgl. Van Gerven in *Alma Mater*, 1987/4

Toch kan gesteld worden dat een zwaarder accent van de vorming op het wetenschappelijk aspect zeker onverantwoord zou zijn ⁶. Te weinig studenten bezitten de aanleg om op wetenschappelijke wijze bezig te zijn met recht, wat o.a. blijkt uit de zeer gemiddelde kwaliteit van de seminariererken. Dit is zeker geen kwaal van onze faculteit alleen : het lezen van 'licentiaats-thesissen' uit zgn. wetenschappelijke faculteiten is niet zelden een beproeving. Het echte wetenschappelijk onderzoek blijft het post-universitair voorrecht van sommigen, en het post-doctoraal genoeg van enkelen. Dit is in alle faculteiten sedert lang het geval, en allicht zal dat niet vlug veranderen. Het feit dat de afgestudeerden uit zuiver wetenschappelijke faculteiten veelal in het middelbaar onderwijs aan de slag kunnen, heeft dit steeds verhuuld.

Het terzelfder tijd wetenschappelijk en professioneel karakter van een universitaire rechtsopleiding moet het onderwijsgebeuren in de rechtsfaculteit doordringen. In elk 'moment van de rechtsopleiding' moet enerzijds duidelijk worden dat het om meer gaat dan om regeltjes en dat recht een interessante en universele invalshoek is om de realiteit te bestuderen, terwijl anderzijds nooit uit het oog mag verloren worden 'que le droit est fait, non point pour les besoins de l'esprit, mais pour les besoins humains' (Demogue-Ronse).

Hoewel elk moment in de rechtsopleiding van deze beide gegevens (wetenschappelijke én professionele vorming) moet doordrongen zijn, is het onvermijdelijk dat bepaalde momenten zich zullen toespitsen op het éne en andere op het andere.

III. Het uitgangspunt van een nieuw model.

Indien blijkt dat het oud model er niet (langer) in slaagt om studenten (en ook docenten) te motiveren en zich te doen inzetten, met als gevolg dat de stof niet beklijft, dan heeft dat wellicht te maken met mensen. Er zijn mensen die in elk model tot hun 'recht' komen omdat ze het model overstijgen. Er zijn er die in geen enkel model tot hun recht komen. De meesten functioneren echter beter of slechter naargelang het model hen past.

Vandaag is het zeker niet langer verantwoord de vijf jaren waarover men beschikt om juristen op te leiden, slechts voor 2/5 aan juridische basisopleiding te besteden. Daarvoor is het hedendaags recht te uitgebreid en te weerbarstig: het laat zich niet bevattelijk doceren en verwerken op twee jaar. Men krijgt veel te weinig tijd om er zin in te krijgen. Het kweken van vakliefde kan en mag niet gerationaliseerd worden. Men verwarre het ver-

(6) En dit tegen Prof. Van Langendonck in een *Balans* 1988/89, nr 4

schijnsel van de vakliefde overigens niet met dat van de vakidiotie : het laatste gaat noodzakelijk vooraf aan het eerste.

In het model dat hierna wordt uiteengezet, wordt dan ook voorgesteld de juridische basisvakken te spreiden over vier jaar.

Men begrijpe deze gedachte niet als een pleidooi voor een nog meer encyclopedisch onderwijs waarbij alle wetboeken en bijzondere wetten detailmatig aan de man gebracht worden, welintegendeel. Ondergetekende staat juist een *veel beginselmatiger aanpak* voor dan op dit ogenblik wordt gehuldigd. Alleen kan men moeilijk veronachtzamen dat het recht de laatste decennia fors is uitgebreid en dat een aantal *nieuwe, nauwelijks onderwezen rechtstakken* in de praktijk onontbeerlijk zijn.

De spreidingsgedachte is tevens gesteund op *de wens de studenten niet al te lang op hun honger te laten.*

Kan men zich een student Germaanse voorstellen die tot in de eerste licentie moet wachten op een Engelse grammatica ? Of een student geneeskunde die tot in het derde jaar moet wachten op een cursus anatomie of fysiologie ?

Bovendien wordt de spreidingsgedachte verantwoord door *de idee dat wat langzaam geschiedt, beter beklijft*, en meer ruimte laat voor persoonlijk initiatief.

Overigens laat de spreidingsgedachte toe om de band tussen de hulpwetenschappen en het recht te integreren in het onderwijs, terwijl deze nu, ingevolge de scheiding kandidaturen-licenties, een beetje verloren gaat.

Tenslotte geeft de spreiding de kans om sedert lang noodzakelijk geworden nieuwe plichtmaterie te introduceren waarvoor nu geen ruimte was. Wil men dit als toename van de studiedruk bestempelen, dan heb ik daartegen geen bezwaar. Ik zou het bestempelen als een meer doelmatige tijdsbesteding. Het is niet langer mogelijk studenten 'los te laten' zonder een basis-kennis van Europees recht, executierecht, verzekeringsrecht of economisch recht.

De vraag hoe dan die spreiding dient te gebeuren, zal hierna gaandeweg worden opgelost. Blijken zal dat -in voetbaltactische termen gesproken- voor een 1-2-2 opstelling wordt gekozen, i.p.v. voor de huidige 2-2-1.

IV. De kandidaatsopleiding.

a) De situatie van 1964 tot nu.

In 1964 werd de zin van een niet op recht geaxeerde kandidaatsopleiding niet in vraag gesteld. Dat de bron van de rechtsstroom voortaan niet meer door de brede bedding van wijsbegeerte en letteren liep, scheen slechts een aanmoediging om de letteren en hun geschiedenis af te stoten, wijsbegeerte en aanverwanten te behouden, en enkele nieuwe humane wetenschappen toe te voegen. Deze differentiatie werd op rekening geschreven van de vaststelling dat een kandidatuur rechten geen verlengde humaniora was: "Het accent (in de humane wetenschappen) moet verlegd worden van de zogenoemde "algemene vorming", verlengde van humaniora, naar de wetenschappen van de sociale feiten, zowel de structuren als de instellingen".⁷

Bij aandachtige lezing maakte Rector Dillemans een onderscheid. Hij behield een aantal 'algemeen vormende, humaniora-aanvullende vakken' in de sector van wijsbegeerte: metafysica, psychologie, logica, moraal. Voor de andere vakken (vnl. de letteren) kende hij geen genade: de Universiteit moest zich niet opwerpen als de redder van de humaniora.

Daarnaast pleitte hij voor de invoering of de verplaatsing naar de kandidaturen van een *aantal hulpwetenschappen* die de jurist een concrete vertrouwdheid geven met de menselijke fenomenen en problemen, individueel-psychologische, sociale en institutionele.

Zo bekwam Rector Dillemans:

- (1) de introductie van sociologie (als aanloop tot de rechtssociologie),
- (2) het zakken naar de kandidaturen van economie,
- (3) alsmede het invoeren in de kandidaturen van boekhouding (hoewel de meesten dat, naar zijn eigen zeggen, liever in de licenties zagen).

In hetzelfde perspectief verdedigde Rector Dillemans in 1964 de reductie van de vijf historische vakken tot een geschiedenis van het publiek en een geschiedenis van het privaat recht (reductie die heel recent ook weer met naam en toenaam gelukt is, en die vanaf 1989-90 opnieuw in het program-maboek staat).

In het licht daarvan is de actuele positie van het later (rond 1976) geïntroduceerde 'Politieke en sociale geschiedenis' opnieuw het bekijken waard: dit is een echt verlengd humanioravak waarvan de opname in het curriculum niet met enkele verwijzing naar de algemene cultuur van de jurist kan gerechtvaardigd worden, nu het accent in de laatste jaren van de humaniora steeds meer op de hedendaagse geschiedenis en de actualiteit wordt gelegd.

(7) R. Dillemans, art. cit., *Jura Falconis*, 1964/1, p. 4

Last but not least, stond Rector Dillemans in 1964 voor :

- (1) een gereduceerd behoud van Romeins recht,
- (2) *een dalen van Staatsrecht naar de kandidaturen* ('niet alleen ter ontlasting van de licentiaten, maar ter stoffering van een "kandidatuur in de rechten", op voorwaarde dat het geen politieke filosofie wordt'), en
- (3) een vak 'inleiding tot het recht' waarin de wijsgerige grondslagen van het recht zouden ingeschakeld worden ; voor rechtsfilosofie was het nog tijd genoeg in het vijfde jaar, aldus nog steeds Rector Dillemans.

Men weet dat van deze drie doelstellingen vooral de laatste gerealiseerd is (met name in Cousy's 'Inleiding tot de beginselen van het recht').

b) De toestand morgen ?

Het onderscheid dat Rector Dillemans in 1964 heeft willen maken tussen de humane wetenschappen die niet meer dan verlengde humaniora-vakken zijn en de andere die echte hulpwetenschappen zijn voor het recht, springt niet naar voor indien men het huidig curriculum van de kandidatuur bekijkt.

Ik stel voor dat uitdrukkelijk wel te doen gebeuren door in het eerste jaar de verlengde humanioravakken te programmeren in samenhang met inleidende en onmiddellijk positieve rechtsvakken. De programmatie van de hulpwetenschappen kan dan, ter wille van de relevantie, simultaan met de eigenlijke rechtsopleiding gebeuren.

Ook de door Rector Dillemans verlangde beperking van het aantal juridische plichtvakken in de eerste twee licentiejaren kwam niet uit de verf. Vandaag is zij, gelet op de toegenomen materie, moeilijker realiseerbaar dan ooit, indien men niet komt tot een spreiding van de rechtsvakken over vier jaar.

Daarom zou ik vanaf het tweede jaar durven pleiten voor een cyclische opbouw van het curriculum, in twee tijden van telkens twee jaar. In een eerste tijd (tweede en derde jaar) moeten een beperkt aantal rechtsvakken worden aangeboden die de beginselen illustreren, waarvan de begrippen relatief verworven en duidelijk omljnd zijn ; in elk domein, is er zo wel een rechtsvak te vinden. Dan moeten in een tweede beweging de nieuwere rechtstakken worden aangeboden, of de minder alledaagse, de meer gereguleerde, soms ook de moeilijker (vierde en vijfde jaar).

De hierna voorgestelde cyclische opbouw beantwoordt aan het ontwikkelingsperspectief dat de heer Deneve beschreef in een recent DUO-rapport voor de onderwijsdag van 19 april jl.. Na een eerste jaar van kritiekloze acceptatie, wordt de student in zijn kritische crisisperiode (tweede en derde jaar) opgevangen met beginselvakken die hem de relevantie van zijn keuze

doen inzien. In de laatste fase (vierde en vijfde jaar) wordt de student in zijn relativiseringsfase gediend met minder traditionele vakken die hem terzelfdertijd de waarde en de relativiteit van de beginselen doen inzien.

1° Het eerste jaar : keuzebevestiging.

In een eerste fase van de rechtsopleiding moet gepoogd worden de student ervan te overtuigen dat de intellectueel vormende waarde van recht niet geringer is dan die van andere wetenschappen. De student moet de kans krijgen te vergelijken en bevestigt te worden in zijn keuze.

Het accent zal derhalve liggen op 'algemene' vorming. Meteen moet echter ook duidelijk gemaakt worden dat één van de charmes van het recht er juist in bestaat dat het een toegepaste wetenschap is.

Indien men slechts over vijf jaar beschikt, is het duidelijk dat één jaar moet volstaan voor deze eerste kennismaking.

Het accent moet liggen op de filosofische vakken, zoals ze op dit ogenblik reeds in de eerste kandidatuur onderwezen worden. Niet alleen laten zij de student toe om de intellectueel vormende waarde van het recht te vergelijken met die van andere wetenschappen, tevens zijn deze wetenschappen de basis voor een beter begrip van de hulpwetenschappen die later volgen (sociologie, economie, rechtsfilosofie, rechtsgeschiedenis). Sommige hulpwetenschappen zouden reeds aanvangen in het eerste jaar (economie, rechtsgeschiedenis), de meeste zouden wachten tot het tweede jaar.

Zoals hoger reeds aangeduid is de positie van '*Politieke en sociale geschiedenis van 19e en 20e eeuw*' vraagwaardig geworden. Het is een typisch verlengd humanioravak dat bovendien, en dit anders dan de filosofische vakken, reeds in de humaniora had moeten gegeven worden, en -naar het blijkt- meer dan ooit gegeven wordt. In één van de hierna voor het eerste en tweede jaar aangegeven alternatieven zal het vak bewaard blijven, in het andere niet.

Ideaal ware dat de filosofische vakken gegeven werden in concurrentie met rechtsvakken die terzelfdertijd toelaten de intellectueel vormende waarde van het recht te demonsteren en zijn karakter van toegepaste wetenschap. Een stevige en positiefrechtelijke inleiding tot het burgerlijk recht is hier in elk geval op zijn plaats. Geen betere materie is denkbaar dan enkele stevige leerstukken burgerlijk recht om de student meteen te laten aanvoelen waarvoor hij gekozen heeft. Niet omdat het ook aan andere universiteiten zo is, maar omdat de ervaring daar vruchtbaar gebleken is, zou ik sterk voor de introductie van zo'n nieuw vak durven pleiten.

Moeilijker is de positiebepaling van vakken als Romeins recht, Beginselen en Bronnen. De invoering van een nieuw vak 'Inleiding tot het burgerlijk

recht' en de spreiding van de juridische basisvakken (die tot nu toe gedurende twee jaar geprogrammeerd werden) over vier jaar, zijn daar niet vreemd aan. Aansluitend bij het eerste jaar, komen immers onmiddellijk in het tweede jaar vakken als Staatsrecht en Beginselen van procesrecht, die een gevaar voor dubbel gebruik opleveren met de huidige Bronnen en Beginselen.

Bij wijze van voorbeeld worden twee opties voorgesteld.

In de *eerste optie* verdwijnt Politieke en Sociale Geschiedenis als vak, en wordt Romeins Recht volledig overgeheveld naar het tweede jaar (van 4 jaaruur naar 3 jaaruur in totaal). In die eerste optie worden Beginselen en Bronnen beide op hun actueel urenaantal ondergebracht in het eerste jaar.

In de *tweede optie* blijven Politieke en Sociale Geschiedenis en Romeins Recht behouden op hun actueel urenaantal en dito plaats. Beginselen verdwijnt als vak : het juridische stuk vindt men terug in Inleiding tot het burgerlijk recht (dat daartoe uitgebreid wordt met één jaaruur), het wijsgerige stuk ervan vindt men terug in de twee vakken natuurrecht die onze faculteit rijk is. Ook Bronnen verdwijnt in deze optie als vak : men vindt het terug in Staatsrecht (dat daartoe wordt uitgebreid met één jaaruur), en in het nieuwe vak Beginselen van procesrecht.

De werkcolleges van Bronnen komen in beide opties hoe dan ook in het tweede jaar waar ze gegeven worden in het raam van de daar geprogrammeerde plichtvakken (zie verder).

Indien men een maximale verwisselbaarheid van dit eerste jaar met eerste jaren van andere verwante faculteiten wil waarborgen, zou ook statistiek als keuzevak op zijn plaats zijn in de eerste Kan Rechten. Overigens is het niet misplaatst juristen op te leiden in deze discipline. Al te gemakkelijk immers generaliseert de jurist ('ab uno disce omnes').

2° Het tweede en het derde jaar : de basis van de juridische basisvakken samen met de hulpwetenschappen.

In deze fase van de rechtsopleiding moet de student de kans krijgen zich de **juridische denkmethode** eigen te maken, daarin geholpen door de hulpwetenschappen.

Deze tweede fase van kennismaking, nu met het recht zelf, vergt minimaal twee jaar (een normale kandidatuursperiode). Vermits wij onze studenten een eerste fase van algemene kennismaking wensen aan te bieden, kan deze tweede fase niet anders dan de grens tussen de huidige kandidaturen en licenties doorbreken, en zal zij met name het tweede en het derde jaar in be-

slag nemen. In andere universiteiten (bv. RUG, ULB, UCL, St-Louis, Liège) heeft men deze stap reeds enige tijd geleden gezet.

Er wordt derhalve voor geopteerd om twee jaren te creëren die op de brug zitten van de huidige tweede kandidatuur en de eerste licentie (die uiteraard niet van naam zouden veranderen). De wettelijke bezwaren die hiertegen gemaakt zouden worden, lijken opgevangen te kunnen worden door de *benaming van de vakken aan te passen*. Staat Staatsrecht bv. in het wettelijk plichtprogramma in de licenties geprogrammeerd, dan zou men dit vak in de kandidatuur Staatsrecht I kunnen dopen, en het sedert lang gewenste licentievak Europese Instellingen onder de mantel Staatsrecht II doorgang kunnen laten vinden.

In deze twee jaren zouden de rechtsvakken simultaan gegeven worden met de hulpwetenschappen, zodat de studenten beter inzien wat het éne met het andere te maken heeft ⁸.

Wat de rechtsvakken betreft, lijkt het aangewezen de meest klassieke delen van de verschillende rechtsdisciplines te benutten omdat hun begrippenkader terzelfdertijd het meest intellectueel vormend is en het meest wetenschappelijk onderbouwd (verbintenissen, grondwettelijk recht, strafrecht, handelsrecht, familierecht, arbeidsrecht ...).

Het rechtsonderwijs in deze fase zal zich vooral toespitsen op het bijbrengen van de *beginselen en de bronnen van de verschillende domeinen*. Ongeacht de didactische methode die daartoe wordt gebruikt, moet de docent ervoor zorgen dat minstens de beginselen en de elementaire bronnen blijven hangen. Repetitie is daartoe een middel, niet te veel stof willen bijbrengen eveneens, voortdurend de praktische relevantie van het onderwezene aantonen ook.

Ook de keuze van de in het tweede jaar te programmeren vakken lijkt in dat opzicht zeer belangrijk.

De gecoördineerde concentratie van staatsrecht, beginselen van procesrecht en rechtsvergelijking in het tweede jaar moet toelaten de bronnen goed gekend te maken.

Het nieuwe vak '*Beginselen van procesrecht*' moet de studenten van in den beginne gevoelig pogen te maken voor de formele kanten van het recht (het gaat er immers ook om gelijk te krijgen), voor de rechterlijke organisatie en bevoegdheid (de rechtspleging komt later) en voor de gedachte van 'due process' (rechten en vrijheden in het gerechtelijk recht).

(8) zie daarover het reeds vermelde DUO-rapport van de heer Deneve, p. 37.

Ook de twee vakken burgerlijk recht in het tweede jaar (Verbintenissen en Personen- en familierecht), werden doelbewust gekozen. Niet alleen zijn zij de basis van het personen- en vermogensrecht, bovendien laten zij toe de student in zijn leefwereld te raken, en de andere vakken van het tweede jaar, die meer formele (publiekrechtelijke of vergelijkende) vakken zijn, op te vullen met concrete voorbeelden.

Het voorstel zou dan ook zijn om de werkcolleges in het tweede jaar te maken tot werkcolleges 'heuristisch'. Het verschil met de huidige werkcolleges bronnen zou erin bestaan dat de student reeds voldoende positief recht kent om de relevantie van de bronnen te appreciëren. Weliswaar zou één en ander nopen tot samenwerking van de docenten- en assistenteams die verantwoordelijk zijn voor de in dat tweede jaar geprogrammeerde vakken. De student zou m.a.w. 1 jaaruur werkcollege moeten volgen, en welk ook het vak is waarvoor hij kiest, niets zou verschillen behalve de docent.

Het onderwijs van de **hulpwetenschappendat** op dit ogenblik grotendeels in de tweede kandidatuur (op sociologie na) wordt verstrekt, moet worden gespreid over het tweede en het derde jaar.

De studenten zullen het op die manier als minder streng gescheiden ervaren en het zal makkelijker worden voor de docenten van deze vakken om de band met het recht te integreren in hun onderwijs.

Het lijkt immers evident dat, als men er na de eerste fase voor opteert zijn algemene vorming te genieten via de invalshoek van het recht, men er in de tweede fase de voorkeur aan geeft inzicht te krijgen in de hulp die andere wetenschappen daarbij kunnen verschaffen.

De methode van die wetenschappen staat dus voorop, zodat men die later kan toepassen op het eigen vakgebied (eerst sociologische methode, in het vijfde jaar rechtssociologie).

Vanaf de tweede fase staan deze wetenschappen dus niet meer op zich, zij staan ten dienste van het rechtsonderwijs. Dit blijkt bijzonder duidelijk bij Bedrijfseconomie, met inbegrip van de beginselen van boekhouding. Dat vak komt bewust pas in het derde jaar (ten dienste van belasting- en vennootschapsrecht) -waar het zou gestaan hebben mocht Rector Dillemans het in 1964 niet in de kandidaturen hebben geprogrammeerd, en dat naar eigen zeggen tegen de meeste suggesties in.

De rechtsvakken die bij wijze van voorbeeld in het derde jaar worden geprogrammeerd zijn m.i. basisdisciplines waarmee zeker niet langer gewacht kan worden. Er werd gepoogd geen vakken in het derde jaar te programmeren waarvoor reeds een breed overzicht over de andere rechtstakken vereist is (zoals fiscaal recht, of internationaal privaatrecht). Om dezelfde reden wordt nog met de rechtsplegingsvakken gewacht, te meer daar de beginselen van procedure reeds in het tweede jaar werden aangebracht.

De werkcolleges in het derde jaar zouden de functie vervullen die zij nu hebben in de eerste licentie. Omdat er in het voorstel minder basisvakken zijn dan nu, wordt voorgesteld het aantal werkcolleges te beperken tot 1 (de studenten zullen immers ook nog in het vierde en het vijfde jaar werkcollege moeten volgen).

Tot slot nog dit : *de vrees dat de studenten die elders hun kandidaturen gedaan hebben, praktisch zouden uitgesloten worden van ons derde jaar, is ongegrond.* Zij kunnen met wat goede wil vrijgesteld worden van rechtsvergelijking en beginselen van procesrecht, misschien zelfs van het geheel of een gedeelte van staatsrecht ; allicht hebben zij reeds 'Bedrijfseconomie -boekhouding' en 'Natuurrecht en antropologie' in hun kandidatuur gehad (in het voorbeeld in ons derde jaar geprogrammeerd). Per saldo moeten zij dan in het derde jaar één tot twee vakken meer volgen dan de Leuvense studenten. Bovendien worden staatsrecht en verbintenissen reeds in de kandidaturen van nogal wat andere universiteiten geprogrammeerd.

V. Het vierde en het vijfde jaar.

De cyclische opbouw van het curriculum moet uitmonden in een vierde en een vijfde jaar, waarin niet alleen de moeilijkste en minst beginselvaste plichtmaterie wordt aangepakt, maar waarin tevens door afstudeerrichtingen een reële kans op specialisatie geboden wordt.

Ook voor deze laatste fase moeten minstens twee jaren worden uitgetrokken.

Onvermijdelijk moeten nog een aantal plichtmateries worden onderwezen. O.i. moet zelfs worden geopteerd voor een uitbreiding ervan : gelet op de toenemende complexiteit en onderlinge verwevenheid van de verschillende rechtsdomeinen, kan men niet anders dan ervoor zorgen dat alle studenten er minstens één duidelijk onderricht in gehad hebben.

Dit geldt voor *Economisch recht* (het huidige Handels- en economisch recht wordt dan uitgesplitst in Handels- en verzekeringsrecht in het derde jaar en Economisch recht in het vierde of vijfde jaar) en *Zekerheden- en executierecht* (het huidige Zakenrecht, voorrechten en hypotheke wordt uitgesplitst in Zakenrecht in het derde jaar, en Zekerheden-en executierecht in het vierde of vijfde jaar).

Europese instellingen zouden reeds aan bod komen als Staatsrecht II in het derde jaar.

Bovendien moet deze laatste fase de student de kans geven om zich te specialiseren in een bepaald domein, en de ervaring op te doen van interdisciplinariteit.

Bij de keuze van de specialisatie domeinen kan gedacht worden aan een sector overheid, een sector bedrijf en een sector 'gerecht'⁹.

Voor interdisciplinariteit wordt best naar de seminaries uitgekeken: de nu verdubbelde seminaries kunnen terug ontdudd worden als de student slechts één gewoon seminarie moet volgen (nu twee). De vrijgekomen energie kan besteed worden aan jaarlijks wisselende interdisciplinaire seminaries¹⁰.

Het is jammer zich van een zo gehypothekerd woord als specialisatie te moeten bedienen.

Deze specialisatie is hoe dan ook slechts instructief en exemplarisch bedoeld.

Ze laat toe aan te tonen dat het recht kan *toegepast* worden, maar ook dat het *wetenschappelijk kan uitgediept* worden.

De student krijgt aanvankelijk het gevoel nog niets te weten, geleidelijk leert hij zijn weg vinden en komt hij tot een hogere vorm van zekerheid, met name dat niets zeker is. Eerst leert de specialisatie de student de relatieve waarde van de beginselen zien, dan toont ze hem dat die beginselen uiteindelijk nog de enige houvast bieden (opnieuw dat cyclische ontwikkelingsperspectief). De student krijgt er bovendien de bevredigende indruk door iets écht te kennen.

Vooral verwerft hij zich zo de capaciteit om het specialisatieproces te herhalen, en zich later eventueel in andere materies op dezelfde doorgedreven manier te bekwamen.

Tenslotte moet in deze laatste fase de Erasmus-ervaring worden mogelijk gemaakt. Dit kan alleen door het onderwijs semestergewijs te verstrekken en door de studenten een zekere vrijheid te bieden bij de timing van de plichtvakken.

VI. En wat met de didactische werkvormen?

Alle werkvormen (met inbegrip van de hoorcolleges) ondergaan de dynamiek van het systeem (vgl. het hoger reeds vermeld ontwikkelingsperspectief). Wat in een hoorcollege in het vierde jaar kan, kan nog niet in het tweede jaar. Idem voor de werkcolleges.

Ondergetekende staat een terzelfder tijd meer beginselmatige en illustratieve aanpak in de hoorcolleges voor, zeker in het tweede en het derde jaar: dat zou de beklijving ten goede komen.

(9) Zie het reeds vermeld onderzoek van Prof. Huyse.

(10) Zie reeds een voorstel in die zin uit 1976.

Hoe dan ook moet de docent van in het eerste jaar pogen de humaiora-slungels te doen spreken in grote groep. Zoniet schijnt de Vlaamse student definitief zijn mondigheid te verliezen voor elke vorm van gespreksonderwijs met meer dan 20 studenten.

Ideaal ware natuurlijk dat het rectoraat ons de middelen ter beschikking zou stellen om in het *tweede en het derde jaar* te doen wat Rector Dillemans in 1974 voorstelde: "...gedaan met het strikt onderscheid tussen werkcolleges en hoorcolleges, enz.. Het is mogelijk voor een niet te uitgebreide groep (80 pers. max.) een actief gespreksonderwijs te organiseren. Het probleem is dus het aantal: hier stel ik voor de cursussen te ontdebelen, maar zo dat dezelfde professor zijn vak een paar maal geeft. Dat zou maar een zes uur effectieve arbeid per week meer vragen" ¹¹.

Waarom wordt in het *vierde en het vijfde jaar* de Socratic Method niet eens uitprobeerd door wie zich ertoe geroepen voelt? Als de grote groep niet te onmondig is geworden door 3 jaar passiviteit, kan dat allicht.

De aandachtige lezer heeft gemerkt dat de student in dit nieuw model nog steeds 4 werkcolleges (1 per jaar bij de plichtvakken) en 2 seminaries (gedurende de laatste twee jaren in het kader van de specialisatie) zal moeten volgen. Meer kunnen we met onze bezetting niet aan.

In de werkcolleges van het tweede en het derde jaar moet meer aandacht besteed worden aan de bronnen van het vak (in het tweede jaar zelfs heuristisch alleen), in de werkcolleges van de laatste twee jaren kunnen reeds praktijkgerichte oefeningen worden gegeven.

Wat de seminaries betreft, zie ik weinig heil in seminaries voor het tweede en het derde jaar. Men is daar niet toe aan een wetenschappelijke verhandeling.

In de laatste twee jaar zou een gewoon seminarie van het huidige type, en een interdisciplinair seminarie kunnen gegeven worden.

Hoe dan ook zal de student in dit nieuwe model zijn motivatie en inzet vooral moet vinden in het feit dat hij vroeger au sérieux genomen wordt en zich echt kan doorzetten in specialisatie dan in nieuwe werkvormen in kleine groep.

(11) *Jura Falconis*, 1964/2, p. 5-6.

VOORBEELD VAN UITWERKING VAN HET MODEL

Wat volgt is maar een voorbeeld van uitwerking van het model. De lezing van dit voorbeeld zal vergemakkelijkt worden door de tekst erbij te nemen waarbij het een bijlage is. De korte toelichtingen die in dit voorbeeld verschaft worden zijn immers zuiver technisch en niet inhoudelijk. **Nieuwe vakken** worden aangeduid in vetjes.

1e JAAR : OPTIE I (19,5 jaaruur)

Fundamentele wijsbegeerte

Wetenschapsleer

Logica

Psychologie

Romeins recht I

Politieke en sociale geschiedenis

Geschiedenis van het publiek recht

Economie

Inleiding tot de beginselen van het burgerlijk recht

Algemene kennis van het Frans

Nederlands

Vrijwillig keuzevak : **Statistiek**

Toelichting

Behoud van het huidig curriculum met overheveling van sociologie naar tweede kandidatuur.

Een nieuw vak 'Inleiding tot de beginselen van het burgerlijk recht' geeft studenten de gelegenheid de smaak te pakken te krijgen van het recht. Is veel grondiger dan O.U. vak, vervangt binnen kader van wettelijke plichtvakken voor kandidaturen 'Inleiding tot de beginselen van het recht'. De wijsgerige grondslag van dit laatste vak (dit was de verantwoording waarmee Rector Dillemans het eertijds in de plaats stelde van Encyclopedie) komt allicht ruimschoots aan bod in de twee vakken natuurrecht.

Toevoeging van Statistiek als vrijwillig keuzevak om verwisselbaarheid 1e jaar met andere faculteiten te bevorderen.

1e JAAR : OPTIE II (ong. 18 jaaruur)

Fundamentele wijsbegeerte
Wetenschapsleer
Logica
Psychologie
Bronnen en methodiek van het recht
Beginselen van het recht
Geschiedenis van het publiek recht
Economie
Inleiding tot het burgerlijk recht
Algemene kennis van het Frans
Nederlands
Keuzevak : Statistiek

Toelichting

Behoud van het huidig curriculum met overheveling van sociologie en Romeins recht naar het tweede jaar. Politieke en sociale geschiedenis verdwijnt uit het curriculum.

Bronnen en beginselen komen naar het eerste jaar.

Een nieuw vak 'Inleiding tot het burgerlijk recht' geeft studenten de gelegenheid de smaak te pakken te krijgen van het recht..

Statistiek : zie optie I

2e JAAR : OPTIE I (20,5 jaaruur)

Ethiek en natuurrecht
Romeins recht II
Geschiedenis van het privaat recht
Sociologie

Staatsrecht I, met inbegrip van de bronnen van het recht
Procedure I: Beginselen van procesrecht (met inbegrip van de rechterlijke organisatie en de bevoegdheid)
Burgerlijk recht I: Verbintenissen
Burgerlijk recht II: Personen- en familierecht
Rechtsvergelijking
Verplicht keuzevak

1 werkcollege heuristiek.

Toelichting

Sociologie komt in het tweede jaar.

Bronnen en beginselen verdwijnen uit het curriculum.

Bronnen komt aan bod in Staatsrecht (uitbreiding met één jaaruur) en in beginselen van procesrecht.

Beginselen komt aan bod in Inleiding tot de beginselen van het burgerlijk recht en in de twee vakken natuurrecht die onze faculteit rijk is.

Beginselen van procesrecht heeft tot doel de studenten het organigram van de rechterlijke macht bij te brengen, maar ook om hen te doen inzien dat recht ten dele een formele kwestie is, hen dus gevoelig te maken voor procedures.

2e JAAR : OPTIE II (20,5 jaaruur)

Ethiek en natuurrecht
Romeins recht
Geschiedenis van het privaaf recht
Sociologie

Staatsrecht I
Procedure I: Beginselen van procesrecht (met inbegrip van de rechterlijke organisatie en de bevoegdheid)
Burgerlijk recht I: Verbintenissen
Burgerlijk recht II: Personen- en familierecht
Rechtsvergelijking
Verplicht keuzevak

1 werkcollege heuristiek.

Toelichting

Bronnen en beginselen worden overgeheveld naar het eerste jaar.
Romeins recht komt volledig in het tweede jaar.
Beginselen van procesrecht : zie toelichting optie I.

3e JAAR (19,5 jaaruur)

Antropologie en natuurrecht

Bedrijfseconomie, met inbegrip van beginselen van boekhouding

Staatsrecht II : Europese instellingen

Handels- en economisch recht I : Handels- en verzekeringsrecht

Handels- en economisch recht II : Vennootschapsrecht

Burgerlijk recht III : Zakenrecht

Burgerlijk recht IV : Bijzondere overeenkomsten

Sociaal recht I : Arbeidsrecht

Strafrecht I : Strafrecht

Administratief recht

1 werkcollege

Toelichting

Alle vakken zijn echte basisdisciplines waarvoor de vereiste voorkennis bestaat, en die op hun beurt vereiste voorkennis zijn voor het vierde en het vijfde jaar.

In Staatsrecht II kan eindelijk Europese instellingen gedoceerd worden. De vak heet Staatsrecht II om tegemoet te komen aan het wettelijk plichtprogramma dat Staatsrecht voorziet in licenties, terwijl het in dit voorbeeld in de tweede kandidatuur staat.

In Handelsrecht wordt ook het verzekeringsrecht gedoceerd. Het economisch recht wordt een apart plichtvak (verder).

Zakenrecht bevat niet meer de voorrechten en hypotheke die later aan bod komen in Zekerheden- en executierecht (verder).

Het werkcollege heeft de functie die het nu heeft in eerste licentie. Er zijn te weinig vakken om twee werkcolleges per student mogelijk te maken (onderomkadering).

4e en 5e JAAR (36 jaaruur of 18 per jaar)

A. 12 Plichtvakken en 2 werkcolleges 4e en 5e jaar (20 jaaruur of 10 per jaar).

1e semestervakken

Procedure II : Gerechtelijk privaatrecht
Strafrecht II : Strafvordering
Fiscaal recht I : Inkomstenbelasting
Internationaal privaatrecht
Volkenrecht en internationale instellingen
Sociaal recht II : Sociale zekerheid
Burgerlijk recht V : Familiaal vermogensrecht I

2e semestervakken

Katholieke Levensbeschouwing
Fiscaal recht II : Andere belastingen
Burgerlijk recht V : Familiaal Vermogensrecht II
Burgerlijk recht VI : Zekerheden- en executierecht
Handels- en economisch recht III : Economisch recht
Rechtstheorie
Reflectievak
2 werkcolleges

Programmatie

Met het oog op de specialisatie en op Erasmus worden alle plichtvakken (en ook alle keuzevakken) in het vierde en het vijfde jaar per semester gegeven.

De examens kunnen gerust op het einde van het jaar blijven.

Een programmatorische ingreep is nodig voor fiscaal recht en voor familiaal vermogensrecht. Meer dan 4 uur per week van eenzelfde vak is van het goede te veel. Vandaar dat ze uitgesplitst worden, tenzij de docenten een semesteruur zouden prijsgeven.

Er blijft maar één examen voor het ganse vak.

De studenten kunnen vrij kiezen of zij een bepaald plichtvak in het vierde of het vijfde jaar zullen volgen, met dien verstande dat zij elk jaar minstens 6 plichtvakken en 1 werkcollege dienen af te leggen.

Band met specialisatie

Een student die zeker weet niet op Erasmustoer te gaan, zal de plichtvakken alleen plaatsen naargelang dit goed uitkomt voor zijn specialisatie : vandaar dat de voor specialisatie belangrijke vakken hoofdzakelijk in het eerste semester gegeven worden. Wie bv. in sociaal en fiscaal recht wil specialiseren, moet die vakken dus nemen in het vierde jaar, eerste semester, maar kan wachten met familiaal vermogensrecht tot het vijfde jaar, eerste semester.

Erasmus

Een student die wel op Erasmustoer gaat, zal bij voorkeur het eerste semester van het vijfde jaar daarvoor reserveren. Hij kan alle plichtvakken van het eerste semester in zijn vierde jaar volgen (23 s.u.), maar hij kan ook bepaalde van die plichtvakken in het buitenland afleggen (zie rapport Verstegen). Dit laatste is verkieslijk want anders kan hij maar weinig keuzevakken volgen die gedurende het eerste semester worden gegeven.

Een handzame oplossing daarvoor zou er in kunnen bestaan de éne helft van de keuzevakken in jaar I het eerste semester te programmeren, en in jaar II het tweede semester, en de andere helft van de keuzevakken omgekeerd.

De Erasmusstudent kan dan

- (1) het eerste semester van het vierde jaar de plichtvakken afleggen die hij in het buitenland niet kan volgen (+ keuzevakken helft I),
- (2) het tweede semester van het vierde jaar kan hij kiezen uit keuzevakken helft II (+ plichtvakken tweede semester)
- (3) het eerste semester van het vijfde jaar kan hij naar het buitenland
- (4) het tweede semester van het vijfde jaar kan hij kiezen uit keuzevakken helft I (+ plichtvakken tweede semester).

Werkcolleges

De werkcolleges komen in het tweede semester : dit is zowel nuttig voor Erasmus, als voor een cyclisch verloop van het onderwijs. De theorie is gekend, de werkcolleges worden dan minder inoefening (zoals in het tweede en het derde jaar), maar meer praktijkoefening.

Toelichting wat de vakken betreft.

Het nieuw vak Economisch recht werd hoger reeds aangekondigd. Zo kan verzekeringsrecht eindelijk als basisvak aansluitend bij handelsrecht gedoopt worden.

Een afzonderlijk zekerheden- en executierecht is een sinds lang bestaande en terechte eis : veel geschillen beginnen met een beslagmaatregel.

De splitsing van fiscaal recht en familiaal vermogensrecht hebben te maken met programmatorische redenen. Het worden niet telkens twee vakken. Maar meer dan 4 semesteruur van eenzelfde vak lijkt teveel. Deze splitsing zou kunnen vermeden worden indien de titularissen zouden instemmen met een reductie met 1 semesteruur.

B. 8 keuzevakken en 2 seminaries in 4e en 5e jaar : Specialisatierichtingen (16 jaaruur of 8 per jaar)

De specialisatierichtingen.

De aanvullende vakken, grondige vakken, vergelijkende vakken en (opnieuw ontdebeld) seminaries worden geordend volgens 3 specialisatierichtingen :

Burgerlijk en strafrecht (accent advocatuur-notariaat)

Sociaal, economisch en fiscaal recht (accent zakenadvocaat, bedrijfsjurist)

Publiek, Europees en internationaal recht (accent ambtenaar-diplomaat)

Er bestaat geen enkel bezwaar tegen dat eenzelfde vak (bv. Europees economisch recht) in twee specialisatierichtingen wordt opgenomen.

De programmatie

De keuzevakken worden semestergewijs gegeven, en wel zo dat de éne helft in jaar I (bv. 1991-92) in het eerste semester valt, en in jaar II (bv. 1992-93) het tweede semester (verantwoording : zie boven).

De student moet elk jaar 4 keuzevakken en 1 seminarie volgen. Van de 8 keuzevakken moet minstens één vak vergelijkend zijn. Van de twee seminaries moet er één interdisciplinair zijn.

De seminaries

De seminaries worden opnieuw ontdebeld. Elk student moet immers slechts één gewoon seminarie volgen in het vierde of het vijfde jaar.

Er worden i.p.v. de vroeger verdubbelde seminaries nu interdisciplinaire seminaries ingelegd tussen aanverwante disciplines (bv. sociaal en fiscaal recht, vennootschapsrecht en vennootschapsbelasting ...). Ook dit interdisciplinair seminarie kan in het vierde of het vijfde jaar gevolgd worden.

De subspecialisatie

De studenten kiezen 16 jaaruur (8 vakken x 1,5 uur + 2 seminars x 2 uur) uit een specialisatierichting.

Binnen die richting (bv. fiscaal-sociaal-economisch) kiezen zij niet meer maar ook niet minder dan 9,5 jaaruur (5 vakken x 1,5 jaaruur + 1 seminarie) van dezelfde discipline (bv. fiscaal). De andere 6,5 jaaruur (3 vakken x 1,5 jaaruur + 1 interdisc. seminarie van 2 uur) worden opgenomen in de aanverwante disciplines (bv. sociaal-economisch).

De student zou dan licentiaat in de rechten, afstudeerrichting burgerlijk en strafrecht heten (de grootste specialisatie komt eerst).